ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. XXIII, 13 SECTIO H 1989

Katedra Ekonomii Politycznej
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Helena ŻUKOWSKA

Powstanie i rozwój Kas Stefczyka

Возникновение и развитие касс Стефчика

The Rise and Development of F. Stefczyk's Banks

Podstawowym problemem polskiej gospodarki jest uzdrowienie ekonomiki i skuteczne wprowadzenie zasad reformy gospodarczej. Jeżeli przyjrzymy się dokładnie zasadzie trzech „S", na której oparto polską reformę gospodarczą, to okazuje się, że samodzielność, samorządność i samofinansowanie wzięły swój początek z idei spółdzielczości. Świadczy to o ponadczasowości zasad spółdzielczych, ich ciągłej aktualności.

Konieczność przeprowadzenia radykalnej reformy gospodarczej zmusza do poszukiwania nowych rozwiązań instytucjonalnych i systemowych. Czy nie należałoby skorzystać z wypróbowanych w praktyce zasad funkcjonowania jednostek gospodarczych. Godne przpomnienia są dokonania spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej opartej na zasadach F. W. Raiffeisena — zwanych w Polsce Kasami Stefczyka.

POTRZEBY I MOŻLIWOŚCI KREDYTOWANIA WSI GALICYJSKIEJ II POŁOWY XIX WIEKU

Spółdzielczość jako forma realizacji określonych celów gospodarczych warstw ekonomicznie słabszych, na drodze współdziałania i wzajemnej pomocy, powstała w Europie w połowie XIX wieku. Pierwsze próby dotyczyły zaopatrzenia w towary konsumpcyjne, następnie rozwijały się wspólnoty produkcyjno-konsumpcyjne. W połowie XIX wieku rozwinęła się spółdzielczość spożywców i spółdzielczość kredytowa. U schyłku XIX wieku rozwinęła się spółdzielczość rolnicza. Na przełomie XIX i XX wieku w ruchu spółdzielczym dał się wyraźnie zauważyć podział na dwa obozy:

zachowawczy (służący wielkim właścicielom ziemskim i bogatym chłopom) i bardziej postępowy (nastawiony na zaspokojenie potrzeb kredytowych drobnego i średniego chłopstwa). Ideologiem obozu zachowawczego był Herman Schulze z Delitzsch, a postępowego Fryderyk Wilhelm Raiffeisen. Propagatorem systemu spółdzielczego Raiffeisena najpierw w Galicji, a potem na obszarze pozostałych ziem polskich był Franciszek Stefczyk.

W II połowie XIX wieku ziemie polskie obejmowały obszary Prus, Galicji i Królestwo Polskie. Generalnie można stwierdzić, że na ziemiach pruskich większość spółdzielni oparta była na zasadach H. Schulzego, z Delitzsch, natomiast na obszarach Galicji rozpowszechniły się spółdzielnie systemu F. W. Raiffeisena, zwane na ziemiach polskich „Kasami Stefczyka".

Galicja stanowiła część składową Austrii, do której została przyłączona w okresie rozbiorów. Fakt ten zaciążył w istotny sposób na dalszym rozwoju tej części ziem polskich. Ze względów gospodarczych i politycznych władze austriackie nie były zainteresowane w ekonomicznym rozwoju Galicji. Podobne było stanowisko polskich sfer rządowych. Wraz z uprzemysłowieniem drożała potrzebna folwarkom siła robocza i powiększała się klasa robotnicza a wraz z nią rosła obawa przed rozszerzeniem się idei socjalizmu i walk klasowych. Tego rządzące sfery szlachecko-konserwatywne zdecydowanie nie chciały. W ten sposób rząd austriacki w Wiedniu i rząd krajowy we Lwowie, każdy z innych powodów, zmierzały do tego samego celu. Rezultatem ich poczynań był zacofany stan ekonomiczny Galicji i opłakane położenie ogromnej większości zamieszkałych tu ludzi.[1]

Galicja odcięta po rozbiorach od starego swego zaplecza w dolinie Wisły z konieczności weszła w rolę dostawcy surowców i artykułów rolnych oraz odbiorcy produkcji przemysłowej silniejszych ekonomicznie sąsiadów. Do końca XIX wieku nie powstały w Galicji żadne większe zakłady przemysłowe. Z trudem utrzymywały się jedynie liczne zakłady drobnego przemysłu, rzemiosło i chałupnictwo, a dopiero w XX wieku zaczęły się pojawiać zakłady wielkoprzemysłowe. Mała ich liczba i raczej anemiczny rozwój nie zmieniły jednak oblicza ani struktury społeczno-ekonomicznej Galicji.[2]

---

[1] Por. F Bujak: *Galicja.* t. I, Lwów 1908, s. 124 oraz W. Kula: *Historia gospodarcza Polski 1864—1918*, Warszawa 1974, s. 70; i A. Gurnicz: *Franciszek Stefczyk — życie, poglądy, działalność.* Warszawa 1976, s. 56.

[2] zob. J. Rutkowski: *Historia gospodarcza Polski 1864—1918*, t. II, Poznań 1950, s. 363; I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski: *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku.* Warszawa 1966, s. 169; Gurnicz: *Franciszek Stefczyk, op. cit.*, s. 58—60.

Galicję cechowała wysoka gęstość zaludnienia. W 1880 roku na 1 km² przypadało 76 mieszkańców, w 1890 — 84, a w 1900 — 102. Ludność Galicji wynosiła w 1880 roku — 6 mln, zaś w 1900 — 7,3 mln z czego 5,6 mln utrzymywało się z pracy w rolnictwie. Na 1000 mieszkańców zawodowo czynnych 766 zatrudnionych było w rolnictwie i leśnictwie.[3] Tendencja rozwojowa wsi galicyjskiej wyrażała się stałym zwiększeniem liczby gospodarstw chłopskich przy jednoczesnym zmniejszaniu się ich powierzchni. Przeprowadzone w 1848 roku uwłaszczenie utworzyło 500 tysięcy gospodarstw chłopskich obok istniejących 3 tysięcy gospodarstw folwarcznych. Do końca XIX wieku liczba gospodarstw uległa podwojeniu, a przeciętna wielkość gospodarstwa w tym okresie zmalała o połowę. Spośród 1 mln gospodarstw na początku XX wieku 42% gospodarstw miało powierzchnię 2 ha, a 80% poniżej 5 ha. Liczba gospodarstw dużych (od 20 do 50 ha) zmniejszyła się z 4% do 0,82%, zaś ich obszar z 24% powierzchni uprawnej do 7,5%.[4]

Ludność wiejska prowadziła gospodarkę ekstensywną, nastawioną głównie na zaspokajanie własnego spożycia. Podstawowe uprawy w tym okresie to ziemniaki i zboże. Obok chłopów posiadających własne gospodarstwa na wsi zamieszkiwała liczna grupa bezrolnych. Zdobycie przez nich pracy poza rolnictwem było prawie niemożliwe, poszukiwano jej więc na folwarkach i u bogatych chłopów. Łączna liczba bezrolnych była szacowana na około 500 tysięcy.[5] Pracy poszukiwali też właściciele gospodarstw karłowatych (łącznie z rodzinami ok. 2 mln ludzi). Łącznie około 2,5 mln mieszkańców wsi galicyjskiej zmuszonych było szukać zarobków, aby utrzymać się przy życiu. Takie były skutki zacofania i związanego z nim braku ludności ze wsi do przemysłu.[6] Ludność w Galicji prowadziła gospodarkę naturalną, ubierano się w samodziały, młócono cepami oraz używano pługów i narzędzi sporządzonych przez wiejskiego kowala. Narzędzia produkcji fabrycznej do końca XIX wieku były rzadkością, gdyż wieś nie miała środków finansowych na jakąkolwiek modernizację.

Typowe dla kraju zacofanego przeludnienie rolnicze oraz postępujące dość szybko rozdrobnienie gospodarstw wywoływało duże potrzeby kre-

---

[3] Por. *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego do 1918*. Cz. 1, Warszawa 1966, s. 71; A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki: *Statystyka Polski*. Kraków 1915, 4, 31, 38, 104.

[4] A. Gurnicz: *System spółdzielczy F. Raiffeisena i galicyjska adaptacja F. Stefczyka*. „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy" 1968/4, s. 140.

[5] Gurnicz: *Franciszek Stefczyk* (...) *op. cit.*, s. 56—58.

[6] Zob. Bujak: *Galicja* (...) *op. cit.*, s. 124 i n. oraz S. Szczepanowski: *Nędza w Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*. Lwów 1888, s. 23.

dytowe wsi galicyjskiej. Potrzeby dotyczyły każdego rodzaju kredytu, jaki mógł być do dyspozycji, długo i krótkoterminowego — bez przeprowadzania rozsądnej analizy jego opłacalności. Popyt na kredyt nie był zaspokojony, gdyż ograniczone były możliwości większej podaży. Poza kredytem prywatnym, kredytu zorganizowanego udzielały w Galicji następujące instytucje:

1. Bank Włościański — istniał w latach 1869—1884, pobierał wysoki (prawie lichwiarski) procent od pożyczek. Za jego przyczyną w ciągu ostatnich 11 lat funkcjonowania zlicytowano 6 572 gospodarstwa chłopskie.[7]

2. Bank Krajowy działający od 1883 roku, nastawiony na udzielanie kredytu hipotecznego. Dla większości chłopów był niedostępny. Przyczyną tego była zbyt wysoka dolna granica kredytu, przekraczająca możliwości jego spłaty przez przeciętne gospodarstwo chłopskie, a także statutowy wymóg zabezpieczenia hipotecznego udzielonych kredytów.

3. Gminne kasy pożyczkowe — utworzone po uwłaszczeniu chłopów. Fundusze dla nich uzyskano z tytułu odszkodowań za wykupione przez szlachtę prawa serwitutowe i sprzedane grunty orne gminy. Nieprawidłowe zarządzanie tymi funduszami doprowadziło w ciągu kilkunastu lat do roztrwonienia majątku publicznego i upadku kas.

4. Powiatowe kasy pożyczkowe — 1917 roku działało ich zaledwie 25, a więc nie mogły w istotny sposób wpłynąć na zmniejszenie potrzeb kredytowych gospodarki wiejskiej.

5. Towarzystwa zaliczkowe systemu H. Schulzego z Delitzsch — nie miały większego znaczenia na wsi galicyjskiej, podobnie jak:

6. żydowskie banki familijne.[8]

Wymienione formy kredytu były dla większości chłopów niedostępne. Z braku dogodnego kredytu chłopi zmuszeni byli korzystać z wszelkich innych źródeł pożyczkowych. Powszechnym zjawiskiem stała się w Galicji lichwa towarowa i pieniężna. Od udzielanych w ten sposób pożyczek pobierano od 50 do 500 odsetek w stosunku rocznym.[9] Żadna gospodarka nie była w stanie wytrzymać takiego obciążenia w dłuższym okresie. Wiele gospodarstw upadało. Zadłużenie wsi wzmogło się po 1866 roku, kiedy to władze państwowe Galicji chcąc uzdrowić sytuację kredytową na wsi, wprowadziły w życie ustawę sejmową znoszącą ograniczenia w zaciąganiu kredytów przez właścicieli gospodarstw chłopskich. Ustawa

---

[7] Gurnicz: *Franciszek Stefczyk (...) op. cit.*, s. 187.

[8] R. Kusztelan: *Rodowód spółek ludowych*. Poznań 1926; L. Twardecki: *Gminne kasy pożyczkowe w Galicji*. Kraków 1918, s. 22; Gurnicz: *Franciszek Stefczyk (...) op. cit.*, s. 187—189.

[9] Por. L. Caro: *Lichwa na wsi w Galicji w latach 1875—1891*. Lwów 1892.

ta wprowadziła także pełną swobodę w ustalaniu procentu od zaciąganych pożyczek. Od tego czasu notuje się wzrost zadłużenia hipotecznego drobnych gospodarstw jako efekt długoterminowych pożyczek pod zastaw nieruchomości. Zadłużenie to wynosiło (w tys. koron): w 1870 roku — 35, 1880 — 63, 1890 — 133, 1900 — 277, 1910 — 530.[10]

POWSTANIE SYSTEMU SPÓŁDZIELCZEGO OPARTEGO NA ZASADACH F. W. RAIFFEISENA

Uzyskanie kredytu przez małorolnych i bezrolnych chłopów było prawie niemożliwe. Należało stworzyć dla nich instytucję opartą na zasadach samofinansowania. Znane były dwa systemy spółdzielcze możliwe do wykorzystania — Schulzego i Raiffeisena. System Schulzego już funkcjonował w warunkach wiejskich, jednak na wsi galicyjskiej był nie do przyjęcia, ze względu na wysokie udziały i kwoty pożyczek.

W 1875 roku ówczesne władze zaborcze podjęły inicjatywę utworzenia kas systemu Raiffeisena na terenie Galicji. Za wzór miała służyć wieś austriacka, gdzie system ten był z powodzeniem stosowany i rozwiązywał problem taniego i dogodnego kredytu dla gospodarki chłopskiej. Jednakże ta inicjatywa władz zaborczych nie została zaakceptowana na wsi galicyjskiej z kilku względów:

1) patriotycznych — gdyż pochodziła od zaborców;

2) braku poparcia ze strony inteligencji, mieszczaństwa i obszarników ziemskich;

3) braku poparcia ze strony samych zaiteresowanych ze względu na katastrofalny stan oświaty;

4) braku jakichkolwiek rezerw pieniężnych na utworzenie funduszu spółdzielni kredytowych.

W ciągu następnych kilkunastu lat sytuacja gospodarcza wsi galicyjskiej nieco się polepszyła. Lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte XIX wieku to okres nasilenia się emigracji zarobkowej (sezonowej i stałej). Coraz szerszym strumieniem napływały do kraju pieniądze zarabiane na obczyźnie. U chłopów, nawet małorolnych, pojawiły się drobne oszczędności. W ślad za nimi rozpoczęło się powiększanie gospodarstw, pojawiły się narzędzia fabryczne.[11] Kredyt był nadal poszukiwany, gdyż wzrosła ilość chłopów pragnących powiększyć gospodarstwa, zakupić selekcyjne zboże, narzędzia, najprostsze maszyny rolnicze, których wciąż

---

[10] T. Pilat: *Podręcznik statystyki Galicji* T. IV, Lwów 1913, s. 155; K. Weydlich: *Franciszek Stefczyk pionier polskiej spółdzielczości rolniczej*, Warszawa 1936, s. 60.

[11] Gurnicz: *Franciszek Stefczyk (...) op. cit.*, s. 188.

było zbyt mało. Jednocześnie wystąpiły inne czynniki warunkujące rozwój spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych: rozwój szkolnictwa ludowego wyłonił kadry organizatorów tych spółdzielni, zaś emigracja stworzyła typ światłego gospodarza energicznego i przedsiębiorczego. Propagatorami i założycielami spółdzielczości wiejskiej byli najczęściej nauczyciele wiejscy. Tak też było w przypadku pioniera wiejskiej spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej w Galicji — Franciszka Stefczyka.

ZASADY DZIAŁANIA KAS STEFCZYKA

Franciszek Stefczyk (1861—1925) był absolwentem Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie studiował filozofię, zaś ekonomikę i prawo w Wiedniu. W 1884 roku otrzymał posadę nauczyciela w szkole rolniczej w Czernichowie. Obok pracy nauczycielskiej ofiarnie pracował społecznie. Po pokonaniu wielu oporów i trudności założył tu w 1889 roku pierwszą spółdzielnię oszczędnościowo-pożyczkową, opartą na doświadczeniach F. W.Raiffeisena — później instytucje tego typu zwano na ziemiach polskich Kasami Stefczyka.

Zasady działania tej spółdzielni były następujące:

1) nieograniczona poręka — oznaczało to, że każdy członek spółdzielni całym swoim majątkiem odpowiadał za zobowiązania spółki.

2) mały teren działalności — zasięg terytorialny spółki ograniczał się do jednej lub kilku wiosek (najczęściej jednej parafii). Zapewniało to łatwy dostęp do spółdzielni, możliwość kontaktu w dowolnej chwili. Ponadto zarząd spółki zorientowany był doskonale w warunkach życia i pracy każdego członka spółdzielczości wiejskiej, co bardzo ułatwiało podejmowanie decyzji kredytowych,

3) niska kwota udziału — członkiem spółki mógł być każdy, kto wpłacił co najmniej 10 koron (dla porównania 1ha gruntów kosztował w tym okresie około 1200 koron). Praktycznie każdy więc mógł zostać członkiem spółki zwłaszcza, że udział mógł być wpłacany ratami,

4) zyski i dewidendy były ograniczonej wysokości, gdyż jako takie umożliwiały niskie oprocentowanie udzielanych pożyczek,

5) spółka dysponowała pewnymi funduszami nie podlegającymi podziałowi pomiędzy członków spółdzielni, tzw. fundusz rezerwowy. Przeznaczony był on głównie na obniżenie oprocentowania pożyczek i na finansowanie strat w działalności kasy,

6) bezpłatne pełnienie obowiązków we władzach spółdzielni — za wyjątkiem kasjera, który był opłacany,

7) trwałość organizacyjna, polegała na tym, że spółka mogła być rozwiązana tylko wtedy, jeżeli na walnym zgromadzeniu wszystkich

członków co najmniej 4/5 spośród nich wypowiedziało się za rozwiązaniem zrzeszenia. Zebranie takie musiało być powtórzone dwukrotnie, 8) spółka nie pożyczała pieniędzy na weksle.[12]

Warunkiem udzielenia kredytu było sporządzenie skryptu dłużnego podpisanego przez kredytobiorcę i dwu poręczycieli. Członkiem spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowej mogła być każda pełnoletnia osoba, nie będąca członkiem podobnej organizacji i zamieszkała na danym terenie, po wpłaceniu niewielkiej opłaty wstępnej i części udziału.

Organami spółdzielni były: a) zarząd — złożony z przewodniczącego, jego zastępcy i trzech członków zarządu, b) kasjer, c) rada nadzorcza, d) walne zgromadzenie członków.[13]

Statutowym obowiązkiem kas było udzielanie „zdrowego kredytu" Takim był kredyt udzielany w dobre ręce, użyty na dobry cel, tani i dogodny.[14] Według Stefczyka oznaczało to, że:

— w dobre ręce dostawała się pożyczka, gdy otrzymywał ją człowiek gospodarny, uczciwy i zapobiegliwy. Nie miało znaczenia czy był bogaty czy biedny. Kredyt powinien jedynie służyć dobremu gospodarowaniu i przynosić przyrost dóbr zarówno dłużnikom, jak i całej gospodarce;

— dobry cel to przeznaczenie pożyczki na inwestycje, rozwój hodowli, spłatę uciążliwych długów rujnujących gospodarstwo. Ekonomicznie uzasadniony był także kredyt w sytuacji, gdy rolnika dotknęła klęska żywiołowa lub inne nieszczęście. Statut wykluczał możliwość przeznaczenia kredytu na cele konsumpcyjne (wesele, chrzciny, życie ponad stan itp.);

— kredyt tani (oprocentowanie kredytów wynosiło 6%, a wkładów 4,5%) możliwy był dlatego, że zlikwidowano w znacznym stopniu koszty administracyjne i inne;

— kredyt dogodny dlatego, że przy ustalaniu jego spłaty, każdy pożyczkobiorca traktowany był indywidualnie. W porozumieniu z zarządem kasy ustalał sposób i terminy spłaty pożyczki. Ustalenia te były z reguły dotrzymywane, ewentualna zwłoka była wcześniej zgłaszana, a jej przyczyna była doskonale znana zarządowi ze względu na bliskie sąsiedztwo i dobrą znajomość pożyczkobiorcy.[15]

---

[12] F. Stefczyk: *O spółkach systemu Raiffeisena*. Kraków 1890, s. 35—70; i tego samego autora: *O spółkach oszczędności i pożyczek pod Patronatem Wydziału Krajowego we Lwowie*, Lwów 1914, s. 7—12 i 101—111, a także: *Rolnicze stowarzyszenia pożyczkowe*. Warszawa 1914, s. 9; i *Początki i ogólne warunki rozwoju spółdzielni w Polsce*, Kraków 1925, s. 31.

[13] Stefczyk: *O spółkach systemu Raiffeisena* (...) *op. cit.*, s. 50.

[14] Stefczyk: *O spółkach oszczędności* (...) *op. cit.*, s. 4; L. Twardecki: *Podręcznik dla kas Stefczyka*, Lwów 1929, s. 7 i n.

[15] *Ibid.*, s. 26—29.

Wspomnieć należy, że maksymalna kwota kredytu została ustalona ostatecznie (po roku funkcjonowania spółki czernichowskiej) na kwotę 2 400 koron. Odpowiadała ona wartości 2 ha chłopskiej ziemi, była więc dość wysoka i generalnie biorąc, przeciętny chłop nie potrzebował tak wysokiego kredytu (nie posiadał tak dużej zdolności płatniczej). Przeciętna wysokość pożyczek wahała się około 480 koron.[16]

ROZWÓJ SYSTEMU SPÓŁDZIELCZEGO F. STEFCZYKA W GALICJI — OSIĄGNIĘCIA EKONOMICZNE KAS

Powstanie pierwszej spółki nie oznaczało jeszcze sukcesu na tym polu. Minęło 10 lat, zanim zaakceptowano system spółdzielczy Stefczyka. Od momentu powstania pierwszej spółki w Czernichowie, cała działalność publicystyczna jak też osobiste starania Stefczyka skierowane były na jak najszersze rozpropagowanie i przyspieszenie rozwoju systemu spółdzielczego, który mógł uzdrowić stosunki ekonomiczne na wsi galicyjskiej i podjąć walkę z autentyczną nędzą galicyjską. Te wszechstronne zabiegi miały wkrótce przynieść sukces.[17] Hasła „solidarność", „pomoc", „miłość bliźniego", „Wszyscy za jednego — jeden za wszystkich" — cieszyły się coraz większą popularnością. O dużej przydatności nowo powstającego systemu spółdzielczego może świadczyć przebieg działalności pierwszej kasy w Czernichowie w ciągu 10 lat jej funkcjonowania (tab. 1).

Tab. 1. Działalność spółki oszczędności i pożyczek w Czernichowie (pierwszej spółki założonej przez Franciszka Stefczyka w 1889 roku).
The activity of the savings and loans company in Czernichów (the first company established by Franciszek Stefczyk in 1889)

Rok	Członkowie ilość	w koronach			koszty administr.
		udziały	rezerwy	wkłady oszczędn	
1890	143	276,—	171,—	21 606,—	144,—
1895	573	1 138,—	2 884,—	90 992,—	638,—
1900	919	1 830,—	10 289,—	185 689,—	1 185,—

Źródło: Wojciechowski S., Historia spółdzielczości polskiej do 1918 roku. Warszawa 1939, s. 144.

[16] *Ibid.*, s. 35—70; G u r n i c z: *Franciszek Stefczyk* (...) *op. cit.*, s. 189.

[17] Zob. A. G u r n i c z: *Kółka rolnicze w Galicji.* Warszawa 1967, s. 294—298; K. W e y d l i c h: *Działalność pisarska F. Stefczyka*, „Spółdzielczy Przegląd Naukowy" 1934, 7.

Poważnym ograniczeniem dalszego rozwoju spółek stały się trudności w uzyskaniu źródeł finansowania kredytu (powyżej kwoty wkładów członkowskich). W związku z tym, w 1899 roku utworzono organ jednoczący wszystkie prawidłowo zorganizowane kasy, Patronat dla Spółek Oszczędności i Pożyczek we Lwowie. Dysponował on pewną rezerwą finansową utworzoną przez rząd galicyjski a przeznaczoną na powiększenie środków finansowych zrzeszonych kas. Rezerwa ta w znaczący sposób umożliwiła rozszerzenie kredytu.[18] Z chwilą powołania Patronatu, Sejm Krajowy zatwierdził statut wzorcowej spółki oszczędności i pożyczek opracowany przez Stefczyka w oparciu o doświadczenie niemieckie, lecz dostosowany do warunków w Galicji. Na czele Patronatu stanął Franciszek Stefczyk. Główne zadania Patronatu sprowadzały się do:

1) opracowania wzorcowego statutu spółki oszczędności i pożyczek;
2) organizowania kas, udziału w zebraniach założycielskich spółek;
3) kontrolowanie kas i udzielanie porad;
4) zatwierdzania bilansów kas i pomocy w ich sporządzaniu;
5) działalności szkoleniowej (szkolenie założycieli i kasjerów);
6) propagowania oszczędności na wsi;
7) działalności statystycznej (wydawanie Roczników Spółek Oszczędności i Pożyczek, które zawierały roczne sprawozdania Patronatu i dane statystyczne o spółkach);
8) działalności oświatowej (propagowanie szkolnych kas oszczędności), wydawania książek, broszur, udziału w pracy naukowej o spółdzielniach, organizowania uroczystości związanych z obchodami spółdzielczymi;
9) prowadzenia kursów z zakresu spółdzielczości w seminariach duchownych (księża byli Stefczykowi bardzo pomocni w organizowaniu kas na wsiach ze względu na ich ogromny wpływ i autorytet);
10) wydawania „Czasopisma dla Spółek Rolniczych".[19]

W 1899 roku Biuro Patronatu objęło swą opieką jedynie 26 kas spośród kilkudziesięciu istniejących. Kasy te uzuano za organizacje funkcjonujące na typowych zasadach systemu Raiffeisena. Od momentu powołania Patronatu rozpoczyna się szybki rozwój kas. Powstawało ich rocznie około 100. W 1901 roku pracowało już oficjalnie 114 kas z 17 tysiącami członków, obejmujących swym zasięgiem około 460 gmin. Przeciętnie do każdej spółdzielni należało 150 osób, suma wkładów (we wszystkich istniejących spółdzielniach) wynosiła 1,5 mln koron, pożyczek udzielano na sumę 2 mln koron (tab. 2, § 5). 15 lat po utworzeniu Patronatu było już 1400 kas, z udziałami na sumę 3 mln koron, wkładami

---

[18] Weydlich: *Franciszek Stefczyk* (...) *op. cit.*, s. 142; Gurnicz: *Kółka rolnicze* (...) *op. cit.*, s. 299—300.

[19] Weydlich: *Franciszek Stefczyk* (...) *op. cit.*, s. 82—107.

oszczędnościowymi w wysokości 70 mln koron, zaś pożyczki udzielone członkom wyniosły prawie 34 mln koron.[20]

Do 1918 roku spółki oszczędności i pożyczek objęły swym zasięgiem 2/3 gmin w Galicji i miały około 300 tys. członków. Z ich usług korzystali głównie ubożsi chłopi. Statystyczna wysokość pożyczki wynosiła 460 koron, a liczba książeczek oszczędnościowych dochodziła do 150 tys. sztuk, przy czym na jedną spółdzielnię przypadało powyżej 100 książeczek. Na 1 książeczce zgromadzono przeciętnie 480 koron. Znaczenie i zasięg kas Stefczyka dokładniej ilustrują tabele 2, 3, 4, 5 i 6.

Tab. 2. Rozwój kas oszczędnościowo-pożyczkowych pod Patronatem Wydziału Krajowego we Lwowie w latach 1900—1913

The development of savings and loans banks under the auspices of the Country's Sector in Lvov between 1900 and 1913

Rok	Ilość spółdzielni	Ilość członków	W koronach		
			udziały	wkłady oszczędn.	zyski
1900	63	7 716	39 823,—	641 756,—	22 835,—
1905	446	85 771	667 688,—	12 565 596,—	156 967,—
1910	1089	224 902	2 032 847,—	41 618 253,—	404 334,—
1913	1397	321 830	3 074 281,—	69 641 466,—	634 029,—

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Królestwa Polskiego z uwzględnieniem innych ziem polskich, Rok 1915, opracowany pod kierunkiem E. Strasburgera, Warszawa 1916.

Tab. 3. Działalność kredytowa spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych podległych Patronatowi we Lwowie w latach 1901—1913

The credit activity of savings-loans cooperatives under the auspices in Lvov between 1901 and 1913

Rok	Spółdzielnie obejmowały		Udzielone pożyczki	
	gmin	z ludnością	liczba	suma w koronach
1901	461	430 538,—	8 367	1 989 576,—
1905	1880	1 795 319,—	brak danych	9 030 894,—
1910	3507	3 646 589,—	70 632	22 663 199,—
1913	4280	4 505 213,—	118 167	33 843 322,—

Źródło: Gurnicz A., System spółdzielczy F. W. Raiffeisena i galicyjska adaptacja F. Stefczyka, Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy, 1968/4.

[20] Gurnicz: *Franciszek Stefczyk (...) op. cit.*, s. 189.

Tab. 4. Wkłady oszczędnościowe w spółdzielniach podległych Patronatowi we Lwowie w latach 1901—1913
The money deposits in the cooperatives under the Auspices in Lvov between 1901 and 1913

Rok	Książeczki wkładowe		Wkłady oszczędnościowe w koronach przeciętnie	
	liczba	na 1 spółdzielnię	na 1 spółdzielnię	na 1 książeczkę
1901	4660	40	13 600,—	331,—
1906	34071	61	33 880,—	554,—
1910	83850	75	38 238,—	496,—
1913	145150	104	49 995,—	480,—

Źródło: Wyliczenie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego z uwzględnieniem innych ziem polskich, Rok
i Weydlich K. Franciszek Stefczyk... *op. cit.*, s. 94.
1916, oraz Gurnicz A., System spółdzielczy... *op. cit.*, s. 133—161

Tab. 5. Skład zawodowy członków kas oszczędnościowo-pożyczkowych.
The professional composition of the members of savings-loans banks

Rok	Kasy	Członkowie	W tym w %				
			chłopi	rzemieślnicy	nauczyciele	księża	właściciele dóbr
1901	111	16 492	89,45	5,08	0,75	0,80	0,40
1904	384	67 255	89,94	3,91	0,76	0,64	0,27
1909	970	195 325	91,31	3,74	0,76	0,58	0,24

Źródło: Gurnicz A., Franciszek Stefczyk, s. 191, oraz Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego z uwzględnieniem innych ziem polskich, Rok 1916.

Przeznaczenie pożyczek potwierdza wybitnie gospodarcze wykorzystanie kredytów, co miało zbawienny wpływ na sytuację ekonomiczną wsi galicyjskiej. Około 90% funduszu pożyczkowego przeznaczone było na umocnienie gospodarki chłopskiej: spłatę uciążliwych długów, zakup ziemi, nowe inwestycje lub kupno inwentarza.[21] Kredyt udzielany na te cele chronił wieś przed pożyczkami lichwiarskimi, ponieważ ponad połowa pożyczek skierowana była na spłatę uciążliwych długów i zakup ziemi. Walka z lichwą była podstawowym celem Kas Stefczyka, celem ekonomicznym, ale nie jedynym. Wypełniały one bardzo ważne cele społeczne i wychowawcze. „Miały się przyczyniać do wpajania ludziom skłonności do oszczędzania, uczyć chłopów dobrej gospodarki finansowej, obowiązkowości i słowności w sprawach kredytu. Dostarczały na wieś wie-

Tab. 6. Przeznaczenie pożyczek udzielanych przez spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe w wybranych latach

The assignment of loans granted by savings-loans banks in selected years

Przeznaczenie pożyczki	1901	1904	1909
	w procentach		
Kupno gruntu	32,6	38,3	27,6
Budynki	13,3	12,8	15,9
Spłaty uciążliwych długów	24,3	25,4	33,6
Spłaty rodzinne	9,4	6,4	6,8
Kupno inwentarza	9,9	8,0	6,3
Prowadzenie rzemiosła	1,6	0,8	0,8
Prowadzenie handlu	3,2	2,3	1,4
Zasiewy	1,8	0,8	0,9
Melioracje	—	0,4	0,4
Pasza i narzędzia	—	—	0,9
Wyjazdy na zarobek	—	—	2,0
Inne	3,9	4,8	3,4

Źródło: Gurnicz A., System spółdzielczy... *op. cit.*, s. 161.

lu praktycznych wiadomości. Udział chłopów w sprawach spółdzielni był doskonałą szkołą życia publicznego i obywatelskiego." [22]

KASY W POLSCE NIEPODLEGŁEJ

W 1918 roku Polska odzyskała niepodległość. Po okresie zaborów odziedziczyła bardzo nierównomierną strukturę gospodarczą, a po I wojnie światowej bardzo niekorzystną dla mas chłopskich sytuację ekonomiczną. Spadek wartości pieniądza zniwelował korzyści, jakie osiągnęło rolnictwo na skutek wysokich cen zboża. Po roku 1924 (roku stabilizacji polskiej waluty) wieś przyżyła okres dobrej koniunktury, który następnie w 1929 roku przeszedł w długotrwały kryzys gospodarczy.

Kasy raiffeisenowskie w czasie I wojny światowej znalazły się w nietypowej dla nich sytuacji. Znacznie wzrosły wkłady oszczędnościowe na skutek napływu na wieś gotówki (zasiłki i odszkodowania wojenne, do-

[21] Stefczyk: *Początki i ogólne warunki* (...) op. *cit.*, s. 29 i n; L. Twardecki: *Rola kas Stefczyka w walce z lichwą na wsi.* Lwów 1928, s. 9.

[22] A. Poznański: *Trzydzieści pięć lat pracy Patronatu Spółdzielni Rolniczych.* „Czasopismo Spółdzielni Rolniczych" 1934, 10, s. 1—6.

browolna bądź przymusowa wyprzedaż inwentarza). Ogólna sytuacja w kraju na skutek wojny była nietypowa, a ponieważ kasy cieszyły się zaufaniem i szacunkiem więc gotówka napływała do nich. Jednocześnie rolnicy wstrzymywali się od inwestowania w rolnictwo, zresztą kierownictwo spółek również ostrożnie udzielało pożyczek. Sytuację spółdzielczości w latach 1913—1917 ilustruje tabela 7.

Tab. 7. Działalność kas oszczędnościowo-pożyczkowych pod Patronatem Wydziału Krajowego we Lwowie w latach 1913—1917

The activity of savings-loans banks under the Auspices of the Country's Sector in Lvov between 1913 and 1917

Lata	Wkłady w tys. koron	%% wzrostu wkładów	Udzielanie pożyczek w tys. koron	%% spadku pożyczek
1913	69 651,—	— —	73 053,—	— —
1914/15	88 732,—	2%	56 927,—	38%
1916	125 475,—	13%	41 017,—	66%
1917	181 227,—	30%	36 154,—	75%

Źródło: Weydlich K., Franciszek Stefczyk, s. 193.

Z chwilą uzyskania niepodległości Polski F. Stefczyk rozpoczął propagowanie ruchu spółdzielczego na pozostałych ziemiach Rzeczypospolitej, gdzie kredyt był bardzo potrzebny, natomiast jego uzyskanie było poważnym problemem. Ponieważ lichwa była na tych ziemiach powszechnie spotykanym zjawiskiem w życiu gospodarczym wsi, Kasy Stefczyka spotkały się z dużym zainteresowaniem. Powstawanie nowych kas na dawnych ziemiach zaborów rosyjskiego i pruskiego było o tyle łatwiejsze, że istniały wypracowane formy ruchu spółdzielczego, gotowe wzory organizacyjne, była przygotowana liczna kadra spółdzielców i organizatorów. W 1924 roku na terenach Galicji istniało 1299 kas ze 130 tys. członków, w byłym zaborze pruskim 122 kasy z 17 tys. członków zaś w zaborze rosyjskim liczono ich 247 z 78 tys. członków.[23]

Ogólnie można powiedzieć, że rozwój wiejskiej spółdzielczości kredytowej w Polsce w latach 1918—1939 przebiegał w kilku etapach zależnie od wahań koniunktury gospodarczej (inflacja, ożywienie, wielki kryzys, ponowne ożywienie). Do 1924 roku rozwój spółdzielni był bardzo powolny z powodu znacznych zniszczeń wojennych. Spośród 1440 kas — 500 utraciło kasy pancerne wraz z gotówką i całą dokumentacją a także księgowością. Do stagnacji w rozwoju kas przyczyniła się także dewa-

[23] Gurnicz: Franciszek Stefczyk (...) op. cit. s. 190.

luacja waluty.[24] Z chwilą ustbilizowania się waluty, spółdzielnie typu raiffeisenowskiego zaczęły się szybko rozwijać. Udzielały pożyczek, same też korzystały z kredytów w Centralnej Kasie Spółek Rolniczych. W 1924 roku w polskim ruchu spółdzielczym utworzono dwa związki:

1) Unię Związków Spółdzielczych w Poznaniu (grupowały się tu w zasadzie spółdzielnie zrzeszające bogatych rolników i warstwy średnie w miastach — oparte na zasadach H. Schulzego z Delitzsch);

2) Zjednoczenie Związków Spółdzielni Rolniczych w Warszawie (zgromadziło spółdzielnie typu raiffeisenowskiego — zrzeszające drobnych rolników); W skład Zjednoczenia weszły: a) Związek Rewizyjny Spółdzielni Rolniczych w Warszawie, b) Krajowy Patronat Spółdzielni Rolniczo-Handlowych we Lwowie, c) Związek Rewizyjny Spółdzielni Rolniczych w Krakowie, d) Związek Spółek Rolniczych w Księstwie Cieszyńskim, e) Związek Rewizyjny Spółdzielni Rolniczo-Handlowych we Lwowie, f) Związek Polsko-Śląskich Spółdzielni Raiffeisena w Katowicach.

Spółdzielnie kredytowe „Zjednoczenia" posiadały ogromne zaufanie ludzi i popularność. Rosła ilość kas, powiększała się ilość członków. W 1924 roku było 1855 kas, w 1926 — 1806, zaś w 1928 roku — 2524 kasy. W 1929 roku kas było już 2746, a w 1931 — 2866.[25]

W 1932 roku zaczyna się systematyczne pogarszanie położenia spółdzielni jako skutek sytuacji kryzysowej, bezrobocia — a bezpośrednio niewypłacalnością bardzo wielu dłużników. Brak wypłacalności był wynikiem ogromnego zubożenia ludności wiejskiej (niskie ceny na artykuły rolne a wysokie na artykuły przemysłowe). Trudna sytuacja w ruchu spółdzielczym na wsi trwała do 1936, rok 1937 był pierwszym rokiem poprawy sytuacji finansowej. Sytuacja gospodarstw chłopskich po kryzysie była coraz korzystniejsza, opłacalność gospodarowania rosła a więc i spółdzielczość rozkwitała. Pomyślny rozwój spółdzielczości przerwała wojna w 1939 roku.

W okresie międzywojennym Kasy Stefczyka cieszyły się największą popularnością wśród chłopów (90% członków). Pożyczki udzielane były głównie na cele inwestycyjne i miały na celu podniesienie efektywności gospodarstw. Zdecydowana większość kredytów była przeznaczona na eliminowanie z życia wsi zjawiska lichwy. Znaczną część pożyczek kierowano na spłaty rodzinne, spłaty długów, dokupienie ziemi. Inwestowano również w rolnictwo — pojawiły się pożyczki na zakup inwentarza żywego, budowy i sadownictwo.[26]

---

[24] F. Kędziorek: *Spółdzielczość w sferze obiegu pieniężnego w latach 1918—1939*, „Zeszyty Naukowe WSE, Kraków 1969, s. 120—123.

[25] *Ibid.*, s. 123—124.

[26] „Czasopismo Spółdzielni Rolniczych" 1936, 5.

Rozmieszczenie terytorialne kas było bardzo zróżnicowane. Najwięcej było kas w województwach krakowskim, lwowskim i śląskim, a najmniej w województwach pomorskim i poznańskim. Miało to swoje głębokie uzasadnienie, niemniej jednak instytucje tego typu można spotkać w okresie międzywojennym na terenie całego kraju. Najwięcej Kas Stefczyka znajdowało się na ziemiach byłego zaboru austriackiego — kolebki spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej Stefczyka, najmniej na obszarach byłego zaboru pruskiego, gdzie bardziej popularne były banki ludowe H. Schulzego z Delitzsch.

PODSUMOWANIE

Szybki rozwój i ogromne znaczenie kas oszczędnościowo-pożyczkowych opartych na zasadach wypracowanych przez F. Stefczyka był wynikiem nie tylko ich ogromnego zapotrzebowania w warunkach wiejskich, ale też skutkiem bardzo dobrze prowadzonej gospodarki finansowej. Wszystkie zasady organizacyjne i finansowe sprawdzone i uznane przez Stefczyka za jedynie słuszne, były w praktycznej działalności kas dokładnie przestrzegane. Stanowiły bazę dla osiągnięć gospodarczych, społecznych i wychowawczych kas. Kasy Stefczyka realizowały następujące cele:

— chroniły wieś przed pożyczkami lichwiarskimi,

— przyczyniały się do umocnienia gospodarki chłopskiej (90% funduszu pożyczkowego przeznaczone było na cele inwestycyjne: spłaty uciążliwych długów, zakup ziemi lub inwentarza, budowę nowych pomieszczeń gospodarczych),

— wspierały materialnie i moralnie rozwój spółdzielczości mleczarskiej i rolniczo-handlowej,

— wypełniały ważne funkcje społeczne i wychowawcze, szerzyły wśród ludności praktyczną wiedzę, umiejętność współżycia, nawyk pracy dla innych i wspólnej troski o własne interesy. Te umiejętności zapoczątkowały nowe zwyczaje i cechy obywatelskie stanowiące podstawę dla materialnego, społecznego i obywatelskiego postępu na wsi. Wielu przyszłych działaczy politycznych i społecznych stawiało pierwsze swoje kroki w Kasach Stefczyka.

Dorobek naukowy Franciszka Stefczyka jest aktualny do dziś. Współczesne banki spółdzielcze zajmujące się finansową obsługą wsi, funkcjonują w oparciu o doświadczenia spółdzielczości Stefczyka. Jednakże — moim zdaniem — realizują one znacznie węższy zakres celów niż Kasy Stefczyka. Prawie całkowicie zrezygnowały z działalności społecznej i wychowawczej.

Powinno się jednak pamiętać, że zasady gospodarowania sformułowane przed prawie 100 laty dlatego zdały praktyczny egzamin, ponieważ były przestrzegane z żelazną wręcz konsekwencją. Tej kosekwencji brakuje dzisiaj — w tym między innymi można upatrywać jedną z ważniejszych przyczyn przedłużającego się kryzysu.

Należy życzyć sobie, by w teraźniejszej praktyce naszego życia gospodarczego powrócić do dobrych i sprawdzonych doświadczeń spółdzielczości Stefczyka, by tym zasadom przywrócić ich właściwą rangę.

РЕЗЮМЕ

Немногие знают сегодня, что обозначает название „касса Стефчика". В то же время многие организационные и финансовые принципы современных кооперативных банков позаимствованы у сберегательных и ссудных обществ, начинателем которых был Францишек Стефчик.

В статье представлен анализ причин возникновения касс Стефчика, описаны принципы их деятельности, а также развитие кооперативной системы Ф. Стефчика в Галиции и на остальных польских землях. Обращается внимание на актуальность многих принципов хозяйствования, выдвинутых Ф. Стефчиком.

SUMMARY

Few people know now what the name "Stefczyk's Bank" means, although the contemporary cooperative banks took over a number of organizational and financial principles from the companies of savings and loans whose precursor had been just F. Stefczyk.

The paper presents the analysis of the causes of the rise of Stefczyk's banks, the principles of their work and development of the cooperative system worked out by F. Stefczyk in Galicia and in other Polish districts. A special attentions was paid to the current character of many principles of management popularizad by F. Stefczyk.